

ПІОНЕРСЬКЕ ЗЕМЛЕРОБСТВО УКРАЇНЦІВ БРАЗИЛІЇ НА ПОЧАТКОВИХ ІМІГРАЦІЙНИХ ЕТАПАХ

У статті йдеться про піонерське землеробство українців Бразилії на початкових етапах імміграції. Його специфікою було використання вирубно-випалювальної і так званої фойсувальної методик підготовки ґрунту до посіву (посадки). Земля оброблялася вручну, причому не перекопувалася, і застосовувався ямковий спосіб посадки насіння. Набір сільськогосподарських культур складався як з традиційних українських, так і адаптованих місцевих рослин.

Ключові слова: діаспора, Бразилія, піонерське землеробство, землеробська техніка і технологія.

У травні 2009 року до Федеративної Республіки Бразилія вирушила канадська дослідницька історико-географічно-етнологічна експедиція у складі історика Сергія Ціпка, етнологів Марини Гримич, Андрія Нагачевського, географа Джона Лера. Подорож групи стала можлива за підтримки Центру українського та канадського фольклору імені Петра і Доріс Кулів.

Експедицію можна вважати першою професійною експедицією на територію компактного проживання українців в Бразилії. Її метою було вивчення історії, побуту, культурного ландшафту та побутової культури українського населення, що проживає з кінця ХІХ ст. у двох штатах – Парана та Санта Катаріна. Відсутність публікацій на теми, що цікавили учасників експедиції, компенсувалися добре збереженою усною традицією. На тему господарської діяльності українців Бразилії, причому в історичному розрізі, було зібрано чимало матеріалу. Джерелами для статті стали опитування, здійснені учасниками історико-етнологічної експедиції, матеріали української газети "Праця", матеріали фондів українського музею "Міленіум" (м. Прудентополіс) і опубліковані спогади¹.

Специфіка обраної теми – піонерське землеробство українців Бразилії – полягає в тому, що методи господарювання, застосовувані в перші десятиліття перебування українців в Бразилії, подекуди практикуються і дотепер на малих і переважно незаможних господарствах. Тому свідчення респондентів 1950-х чи 1960-х років народження про те, що вони пам'ятають з дитинства, а також спостереження над сучасним станом малого некомерційного землеробства, значною мірою перегукуються зі спогадами українських першопоселенців, що містяться в мемуарній літературі.

Українці оселилися переважно в двох бразильських штатах – Парана і Санта Катаріна, де були природні умови більш подібні до українських. Як свідчать респонденти, на початкових етапах імміграції українці спробували працювати на кавових плантаціях, розташованих в субтропічних кліматичних зонах, однак цей досвід не прижився, навіть існували українські кавові господарства, зокрема на півночі Парани, однак вони були нечисленні². Загалом українці залишали екзотичні для них субтропічні регіони і переселялися на південь, в помірний клімат³.

Ландшафт згаданих вище штатів є вкрай горбистий, причому горби є дуже крутими, земля порізана глибокими ярами. Це, як ми побачимо нижче, значно вплинуло на модель господарювання.

Ґрунти, на яких українці отримали свої земельні наділи, були різної якості. Цікаво розглянути народну термінологію українців на позначення родючості ґрунтів. В інтерв'ю знаходимо такі характеристики: земля може бути "білява", "червона" (вона в Бразилії вважається дуже

родючою, червоний колір дає їй залізо), "червонява" "липка", "глиняна", "моцна", "пісна", "рідкувата" тощо. В Санта Катаріні земля була "більш глиняна", ніж у Парані, і "чорна". Це позначилося на відмінності вживання сільськогосподарських культур в двох досліджуваних штатах. Так, наприклад, у Санта Катаріні набагато довше на приватних господарствах сіяли пшеницю і гречку⁴, в той час як в Парані від цих культур відмовилися раніше. На "білявій землі", розташованій навколо Прудентополя (саме так називають українці місто Прудентополіс, "українську столицю" Бразилії), найкраще було вирощувати типово бразильські культури – квасоллю, кукурудзу, сою: поспробувавши тут сіяти пшеницю, українці скоро відмовилися від цього, оскільки вона не родила⁵. Сказане вище стосується саме малого і середнього приватного землевласника, яким є українець у Бразилії. В промислових масштабах, на великих агрофірмах пшениця в Парані продукується, причому нині цей штат займає 1 місце в Бразилії з вирощування пшениці сорту "палідада"⁶. У Парані пшеницю запроваджували українці й поляки⁷.

Респонденти відзначають також, що з часу прибуття українців до Бразилії і дотепер родючість ґрунтів значно понизилася. Наводимо фрагмент групового інтерв'ю з жінками околиці Педра Бранка (штат Парана) на цю тему, аби продемонструвати народну термінологію; тут, зокрема, йдеться про дуже популярну в Бразилії культуру "мандіоку": на питання, чому земля не родить, отримали відповідь: "Бо вже земля зменчилася. Зробилася пісна. По лісі то була вже моцна. А манжоха (мандіока) любить суху землю, жеби не було піску. Бо як де пісок, вона гниє. Вона любить пісну землю червоненьку, рідкувату. Щоб троха глини було, щоб троха чіпала".⁸

Опинившись на чужій землі без засобів до існування, і навіть отримавши перші земельні наділи від уряду, українці нерідко були змушені виживати із збиральництва. Зокрема, в зимовий період (зима в південній півкулі тоді, коли в північній літо), тобто в травні – червні бразильська сосна "пінейрос" (на українсько-бразильському діалекті "піньор") давала свої плоди – горішки, за смаком подібні до кедрових, однак розміром 1 – 2 см. Вживали вони також серцевину пальмового стебла тощо. За свідченням одного з респондентів, "природа давала багато: піньори, араса, пальмух (палмітос), що можна було споживати, але не вижити"⁹. Окремим продуктом збиральництва стали банани, які українці перші роки вживали, намащуючи на хліб¹⁰. Є відомості про те, що в ті часи вони активно займалися полюванням¹¹, пізніше полювання і рибальство стало додатковим до землеробства промислом¹².

Зорієнтувавшись на місці, українці побачили, що швидким і досить поважним заробітком може стати збір листя мате (на українсько-бразильському діалекті "ерва мате"). Це рослина, яка після певної обробки (сушки і, відповідно, ферментації) ішла на виготовлення знаменитого південноамериканського чаю "мате" і його різновиду ("шімарон")¹³. Бразилія експортувала мате передусім в Аргентину, однак і сама споживала її у великій кількості.

Ерва мате представляє собою рослину кущового типу (або подібну до карликового деревця), росла вона в лісах, тож отримавши в своє користування (або викупивши у власність) ділянку землі (а практично лісу), українці могли збирати її, сушити і продавати. З інтерв'ю з респондентом: "Я <...> знаю, що мій батько говорив, то як вони малі були, мій дідо... брав всіх дітей – в них було всіх 16, – то всі йшли ламати ерва мате"¹⁴.

Якщо проаналізувати оголошення про продаж земельних ділянок в перші десятиліття ХХ ст., опубліковані в газеті "Праця", то можна перекоонатися, що наявність чи відсутність ерви було для українців питанням принциповим:

"Земля на продаж на кольонії Іваї. Продається 2 шакри (обійстя – М.Г.), 25 анкрів (земельна міра – М.Г.). Оба шакри з гервою, лісом, а земля під збіже знаменита¹⁵"; "Земля на продаж в Марешаль Маллет. Земля з лісом і гервою в об'ємі 85 анкрів продається разом або в части, земля урожайна і придатна під управу"¹⁶ та ін., часом оголошення мало назву "Земля на продаж! Важне для Русинів!"¹⁷

Сьогодні окультурену ерву мате українці садять і вирощують на своїх ділянках, однак в перші десятиліття "тіко з ліса рубали, що Бог дав, <...>, що птахи сіяли, <...> продавали, і то на ті часи давало добрі гроші"¹⁸. Причому, вважається, що дика ерва, "та, що сама в лісі виростає, то краща, здоровша, а та, що насаджують, вже не має тих елементів"¹⁹.

У найперший (піонерський) період українці навчилися сушити ерву мате: спершу на повітрі, на спеціальних риштуваннях²⁰, після того її вручну сікли. Пізніше вони стали будувати спеціа-

льні приміщення для сушки: "Вони мусять спражити (прив'ялити – М.Г.) гербу, і дотепер таке було і дотепер таке є. Як виломав гілляку ерви, то мусить перейти через вогонь. Не спалити, но скоренько перетягнути через цей вогонь. Вогонь живий. Листя зм'якне троха, і що є там (сміття – М.Г.), то воно спалиться, і тоді воно йде до тієї ступи (будівля для сушки герби або тютюну – М.Г.). То є таке наскладане – гради, ми кажемо, – і вони багато там накидають ерви. І тоді також палять вогонь, і воно сушить. Як вже суха, що ломиться, тоді беруть – є машина (то вже з пізнішого періоду – М.Г.), що меле, помеле чисто, і тоді вони в мішки на продаж"²¹.

Усі перераховані вище види господарської діяльності українців Бразилії були актуальними на "виживальному" етапі, а пізніше стали доповнюючими, до основного виду господарської діяльності – землеробства.

Історико-географічно-етнологічна експедиція до районів компактного проживання українців в Бразилії виявила надзвичайно цікаві свідчення щодо технології ручного землеробства з цікавими формами підготовки ґрунту до обробки. У піонерський період головними технологіями підготовки ґрунту до обробки були: вирубно-вогнева і фойсувальна.

Вирубно-вогневий спосіб підготовки ґрунту – це вкрай екстенсивна технологія. Українці приїхали з місцевості з давніми орними традиціями, однак в умовах Бразилії у них іншого вибору не було, як почати застосовувати старий дідівський досвід з певними місцевими інноваціями. Цікаво зазначити, що з цього ж починали в цей же самий час і українці в Канаді, однак відмінність екологічних умов диктувала і відмінну модель. Так, в Канаді українці оселилися в степовій (прерійській) (провінції Манітоба, Саскачевань) і лісостеповій (нині провінція Альберта) зонах. Канадський лісостеп Альберти характерний тим, що дерева мають слабо розвинену кореневу систему і, відповідно, тонкі стовбури. Як писали українці в листах додому: тут дерева в лісі стоять "як свічки"²². Природно, що було цілком можливим корчувати коріння за допомогою найпримітивнішої техніки (мотика, лопата), шляхом обкопування і викопування кореня, або принаймні за допомогою кінської сили. Власне, рівнинність землі в канадських преріях, а також порівняно легкий процес очищення землі від лісу, спричинив до швидкого застосування орного землеробства.

У Бразилії ситуація була принципово інакшою. Українці прибули у місцевість, де були густі, непрохідні, "чорні" ліси: "Було темно від тих піньорів, <...> бо то такі густі тропікана-ліси... Так зарослий (ліс) є, що неможливо іти серед лісу: колюшня (колюхи)²³, шнури²⁴ (сіпас), троца²⁵ (таквара)"²⁶. А найголовнішою перешкодою було те, що там, де росли наймогутніші дерева, була найродючіша земля, однак її не вдавалося використати, оскільки неможливо було викорчувати дерево²⁷. Згадуваної вище бразильської сосни "пінейрос" ("піньор") позбутися було трохи легше, однак вона проростала на менш родючих ґрунтах. "Легше" в бразильському розумінні не означає "легко". Піньор – це могутня високе дерево з могутньою кореневою системою і крислатою пласкою кроною на верхівці. Позбутися кореня піньора на ті часи практично було неможливо, навіть при наявності волів чи коней. Тому, щоб підготувати ділянку до садіння, піньори зрубувалися, однак коріння не викорчувувалося. Причому, як згадує один із респондентів, який дитиною спостерігав, як чистив ліс батько: щоб зрубати одне дерево вручну, часом ішло 7 днів ("дідо говорив, що як хату ставили, то рубали піньори. Піньор (був такий), що його часом тиждень різали, щоб він упав. Такий грубий був")²⁸. Над рубанням одного піньора працювало кілька чоловік²⁹, причому зафіксовані смертельні випадки, коли шийка цієї бразильської сосни вбила людину³⁰.

Судячи з фотографій, що знаходяться у фондах Музею "Міленіум" (Прудентополіс), пеньки українці залишали високими, очевидно, аби зменшити затрати сил на рубання дерев (щоб додатково не згинатися), тим більше, що в ті часи не було потреби в економії деревини, оскільки не існувало ринку збуту для неї. Тож досить часто дерева, попередньо обрубавши гілля, просто спалювали або скочували в рови ("Баба повідала, що вони рубали піньори, щоб робити поля, і скачували (піньори) в баняди (рови), бо не було де садити..."³¹).

Отже, найбільш трудомістким процесом була вирубка дерев (піньори, пальми, імбуйї (на українсько-бразильському діалекті "гамбуї"), перова (також дуже тверде дерево), бракатінья³²). Всі дерева рубали сокирою, тобто знаряддям, добре відомим українцям.

Як було згадано вище, поміж високими деревами в бразильських лісах помірної зони є

зарослі менших дерев, кущів, чагарників, ліан, "трощі". Їх позбувалися за допомогою "фойсування". Фойса (від порт. foíce) – це місцеве знаряддя праці, вона представляє собою, маленьку косу з потужним хвилеподібним лезом (практично ножем). "Там, де сокира була загруба, працювали фойсою"³³. Сама технологія "фойсування" дуже подібна до косіння. "То бразильяни (так називали українці бразильців – М.Г.) навчив їх фойсувати"³⁴.

Отже, пеньки і коріння залишали, поки за багато років вони не згнивали, причому щороку обсікали молоде гілля, поки дерево не вмирало: "...А коріння лишали, поки згнили. <...> Викорчовували деякі менші коріння, вирубували сокирами, підкопували, але то страшна робота, тяжка робота. <...> Дерев паляли вогнем, і воно горіло день – два – три... Як вигорить, то вони садили. <...> То були купи дерев: то сохло, вони то перерізували, а пізніше запалювали, воно то горіло. Що згоріло, то згоріло, що не згоріло, то на другий рік згоріло і так далі. То була страшна мука"³⁵.

Як бачимо, те, що було вирубане і вифойсоване, палили. Випалювання лісу в Бразилії було вкрай небезпечною справою. За спогадами першопоселенця, "вогнь був з сильним димом, і треба було швидко втікати, тому що земля тряслася і гуділа від вогню. Було страшно на те дивитися!"³⁶ Варто зазначити, що цей спосіб на малих господарствах, що розташовані на критих узбіччях пагорбів, застосовується і дотепер.

З інтерв'ю:

"Дотепер ще є... Він піде, там ліс є. Ми кажем "капуйейра", він піде і то вифойсовує... вирубує. Вони зрубають той ліс, і тоді вони палять. Воно висохне там за півмісяця, за місяць, то висохне добре, вони то сплять, і тоді садять. І тоді мусять то сполоти, бо воно заростає. А потім... він збере своє жниво з тої роси (ми кажем, що то роса чи кеймада)..."

Що таке кеймада?

... спалене. Бо він то вифойсував і мусів то спалити...

Він спалив тільки дерево, чи всю землю мусив спалити?

Він всьо запалив, всьо згоріло, лишилися тільки пеньки і чорна земля.

Дотепер так роблять?

Ті, що мають рівну землю, то ні. Вони вже коріння повикорчовували, а хто має землю, що більше на горбках чи на декливе, ми кажем <...>

То такий спосіб (обробки землі) дуже неекономічний?

Так, то більше тим, що менше землі мають, що не годні собі докупити"³⁷.

Отже, випалювання лісу, земельної ділянки було справою вогненебезпечною. Тому при цьому дотримувалися певної протипожежної технології: "Так чистили, лишали по два – три метри дуже чистої землі, щоб вогнь не переходив, і гляділи, коли там палили"³⁸. Оцей "протипожежний пояс" (шмат добре очищеної/ вифойсованої землі навколо ділянки) називали "стежкою" або вживали бразильський термін "пікадом"³⁹. Звичайно, такі протипожежні заходи не завжди були ефективні, зокрема, у вітряну погоду вогнь перекидався на ліс ("А як дуже вже вогнь був, то не дало си згасити. Горіло та й пихтіло"⁴⁰). Методи гасіння вогню були також дуже прості: робили ще один "пояс", а вогнь гасили гілками пальм ("Брали тако фойсу і робили пікадом, таку стежку, тоді брали такий пальмух, вирубували й гасили"⁴¹).

Варто зазначити, що методика вифойсовування (без подальшого випалювання) широко поширена і дотепер на малих і середніх господарствах: ділянки за рік заростають, тому перед садінням культур їх обов'язково вифойсовують.

Після того, як вирубно-виплювальним способом і вифойсуванням була підготовлена ділянка, починали обробляти землю.

У спогадах першопоселенців наголошується на тому, що земля після випалювання була фантастично родючою. "Коли вогнь відійде і земля охолоне, можна садити кукурудзу, квасолю, огірки, гарбузи, дині. Ось як це робиться: берете палицю, робите нею ямки в землі і кидаєте насіння. Земля така м'яка і легка після вогню, що хочеться ходити по ній босому. Все, що тобі треба зробити, це сіяти насіння, прикривати землею за допомогою мотики і потім вирощувати кукурудзу, квасолю, жито, гречку, ячмінь, горох, просо. Найкращі поля і городи виростали на цих шматках випаленого лісу. Овочі, особливо капуста, буряки, редька, морква, часник і цибуля ростуть краще в тих місцях, де був більший вогнь"⁴².

Як було зазначено вище, залишені пеньки піньорів не давали змогу застосувати оранку за

допомогою плуга, тому обробка землі відбувалася вручну, за допомогою а) мотики, б) сапи, в) "кавадейри". Мотика і сапа більше використовувалися для сіяння зернових. Кавадейра – це місцеве знаряддя праці для садіння кукурудзи чи квасолі, респонденти порівнюють його з "розкалем" ("розкалем" на Галичині називають лопату з звуженим донизу лезом – М.Г.) і описують його так: "то такі різкальчики"⁴³, "рискаль", "то не треба було згинатися і сапою копати, кавадейра – то наподобу раскаля то він ґобнув і кинув насіння, далі ґобнув і кинув насіння, далі то скорше шло"⁴⁴. Українців навчили користуватися кавадейрами місцеві бразильці.

З наведеного вище зрозуміло, що вифойсувану і часом випалену ділянку не перекопували. Селяни вішали на шию торбу з насінням, "брали по три чотири (насінини), тим розкальчиком робили ямки"⁴⁵, кидали в ямку насіння. Практично ґрунт лише розтинали лезом чи сапи чи кавадейри, "відхиляли" землю, щоб потім прикрити ямку нею ж.

Така методика зараз майже не практикується навіть на малих ділянках, які підготовлені до обробки старим вирубно-випалювальним і фойсувальним способом. За свідченням респондентів, тепер для садіння квасолі чи кукурудзи вживається "ручна машинка" (пристрій до садіння) "матрака": "з одного боку воно має таке, щоб насипати добриво (адубо), а з другого боку – насіння. Господар іде, то встромить і там впаде насіння і впаде то адубо. Так садять на тих ділянках, де палять"⁴⁶.

Виникає питання: якщо ділянка на підготовчому етапі лише вифойсовувалася і не перекопувалася, чи не проростало залишене під землею коріння? Виявляється "спочатку то не заростало: подрапали, подрапали, посіяли жито, сапами присапали, жито зійшло і зійшло файно і вродилося"⁴⁷. Однак після того, як був зібраний урожай і поле деякий час постояло, то починало заростати. Перед сіянням або садінням, його знову вифойсовували і у ямковий спосіб засіювали або засаджували.

Таким чином, процес землеробства виглядав так: "Фойсою цюпали капейро – дерева, а тоді стелили, 2 місяці постояло, воно висохло, тоді ми палили, і тоді садили кукурудзу і фасолю поміж оті пеньки. Як не було багато пеньків, то садили бараболі і все руками. І манжоху садили, риж"⁴⁸.

Українські іммігранти в Бразилії в перші роки зіткнулися з тим, що сезонність сільськогосподарських робіт тут значно відрізняється від того, що було у них удома. Річ у тім, що тут немає різкої межі поміж чотирма сезонами. Наприклад, садити і збирати урожай картоплі можна було двічі, а гречку – взагалі тричі на рік (хоча жито лише раз на рік); овочі можна було вирощувати цілорічно. Разом з тим, тут існували інші перешкоди, зокрема, шкідники – тропічні мурахи, гусінь, сарана, які нищили городи і поля. Папуги могли винищити за раз цілий урожай саду. До цього варто додати смертельно отруйних змій, тарантулів і диких звірів⁴⁹. За спогадами респондентки, її баба згадувала: коли вони їхали на еміграцію, їм казали: "Куди Ви їдете? Бразилія хробачлива!"⁵⁰

Початковий (піонерський) етап перебування українців у Бразилії був етапом експериментальним. З одного боку, вони пробували сіяти знайомі їм зернові (пшениця, жито, гречка), а з іншого боку, вчилися у місцевого населення місцевим технологіям, переймали досвід вирощування місцевих культур.

У перші роки українці почали споживати місцеві продукти, передусім мандіоку, батату ("патату"), гарбузи, квасолю, кукурудзу.

З інтерв'ю:

Що українці їли в перші роки?

Но, приїхали, то вони жили тако-во: бразиліяни їм носили дині, патати, фруйти носили, які вони мали.

Просто так давали?

Так давали, бо виділи, що хтіли їсти.

Тобто їм давали гарбузи і ще що?

Патати їсти, манжоху. Але з манжохи хтіли щось зварити, показували, як те зробити, як зварити. І тоді приносили муди, показували як садити.

Муди?

А-я, з манжохи.

А що таке муди?

Патички, щоб садити.

Отже, як садили манжоху?

Такі-о патички натюпали, натяли так-во і в землю закопали, і пололи і за рік вже дала манжоху. Дуже родила. А тепер вже так не родить.

А що ще?

Кукурудзу вони показували як садити на кеймаді кавадейрами⁵¹.

Перераховані вище культури існували тут до приїзду європейців і були основою харчування місцевих індіанських племен. Мандіока з м'ясом – це було основна індіанська страва⁵². Хотілося б акцентувати увагу на цій культурі. Мандіока – продукт Південної Бразилії, північної Аргентини і Парагваю. Належить до родини клубневих, містить багато крохмалю, тож є досить ситна. Існує багато назв цієї культури, зокрема, маніотіс, а також касава, макашира, юка, маньйоха, мандіока. Українці Бразилії вимовляють це слово як "маньджьоха".

Тепер щодо зернових культур. За свідченнями українських піонерів, "пшениця була абсолютно беззахисна перед птахами та іншими хижаками, тому її рідко сіяли першопоселенці"⁵³. За спогадами українських піонерів у Бразилії, перший зібраний ними урожай у 1897 році складався з жита, ячменю, гречки і квасолі. В перші роки цілинна земля родила дуже гарно.

Українці дуже швидко стали сіяти рис, що є нині, у поєднанні з чорною квасолею і м'ясом, найпоширенішою стравою.

Але найприроднішими для південної Бразилії сільськогосподарськими культурами є квасоля і кукурудза.

Ось уривок з емігрантської пісні, складеної українським першопоселенцем на етапі при звичаєння до нового типу харчування:

Братя мої, братя, братя рідненькії,
Які ми тут бідненькі – бідні біднесенькі.
Не мам що їсти, лиш чорна фасоля,
Бо ми відрікли ся у Галичині поля.
Чорна фасоля, кукурудза в струки,
На встуд заглядам бразиліянам в руки
Кличе Бразиліян до ліса рубати,
Дає на сніданє напити ся мати.
На сніданє мати, на обід батати,
А вже на вечеру не кличе до хати⁵⁴.

Квасоля в Бразилії чорна і дрібна. Власне, вона тут є тим, чим була пшениця і жито в Україні у XIX ст. і чим стала картопля у XX ст. Це є і основа харчування, і міра заможності, а впродовж майже всього XX ст. ще й своєрідна "валюта": її надлишок продавався або вимінювався на інші продукти харчування і предмети повсякденного побуту; українська освіта в Бразилії трималася на тому, що батьки учнів платили школам за навчання і утримання дітей (це були школи інтернатного типу) переважно квасолею.

Квасолею садять бразильською весною (переважно у жовтні). Дозріває вона в січні. Щоправда, "дехто починає рвати фасолію в грудні, не багато, але рвуть вже фасолію. Кажуть, що то – найскорші гроші. Вони хочуть посадити, щоб на свята вже фасолію зібрали і продали. Бо хлібороб звідки гроші бере? З того, що щось продали. Як кажуть, що як зима довга, то люди бідні думали, з чого будуть свята робили. Перше, що виходить, то фасолію"⁵⁵.

Щодо технічних культур, то українці нарікали на те, що не росла конопля, зате льон родив чудово⁵⁶. В одному з інтерв'ю респондентки 1920 – 1940-х років народження докладно описали технологію обробки льону⁵⁷.

Інша культура, яка зацікавила автора статті – виноград. У сучасній Парані та Санта Катерині виноград не вирощується. Респонденти кажуть: холодно⁵⁸ (хоча зима тут набагато тепліша, аніж у Криму). Інше пояснення: "нема звичаю". Однак під час роботи з публікаціями газети "Праця" ми виявили докладний рецепт виготовлення вина і цікаву примітку:

"На нашій кольонії однак треба зазначити, що вино рік річно виробляють знаменито, добре і багато На Іваї п. Йосиф Денисевич, Пікірі – Гайдамаха, Капанема – Василь Угрин, Утубро –

Семко Проць. А многи-многи могли б мати, та доховуватись всегда свого напитку і дещо при тім заробити, та одної они засади: "або мій тато в Галіції плекав вино?"⁵⁹

Підводячи підсумки, можна сказати, що господарська культура українців на першопоселенському (піонерському) етапі виявляє риси екстремальної, виживальної субкультури, адаптації до навколишнього середовища. Раннє землеробство було ручним із застосуванням вирубно-випалювальної і фойсувальної технології підготовки ґрунту. Специфікою подальшої обробки ґрунту є відсутність перекопування ділянки перед посівом чи садінням, застосування точково-ямкової технології. Щодо переліку сільськогосподарських культур, то вони довгий час представляли як "класичний" український набір (жито, пшениця, гречка, просо, льон), так і адаптовані місцеві культури (квасоля, кукурудза, маніока, батата). Велику допоміжну роль грали на першому імміграційному етапі збиральництво, мисливство та рибальство. Окремі рудиментарні риси піонерського землевпорядкування і архаїчні технології існують і дотепер на малоземельних і незаможних господарствах.

¹ Under the Southern Cross: A Collection of accounts and reminiscences About the Ukrainian Immigration in Brazil, 1891 – 1914 / Упор. Picknicki Morski J. – Canada, 2000.

² Один такий досвід української кавової фазенди міститься в інтерв'ю з владикою Володимирем Ковбичем, записаним 7 травня 2009 р. в м. Куритиба. Владика Володимир є Єпископом Куритибським Української католицької церкви Бразилії, нар. 1953 р. в колонії Мандаґуасу (штат Парана). Далі: зап. М.Гримич, А.Нагачевський, С.Ціпко та Дж.Лер від Владики Володимира Ковбича...

³ Бразилія знаходиться в південній півкулі, тому переселення на південь означає "туди, де холодніше".

⁴ Зап. М.Гримич А.Нагачевський від Магдалени Лозової 20 травня 2009 р. в м. Прудентополіс. Магдалена Лозова народилася 1958 року на колонії Ітайополіс (штат Санта-Катаріна), живе і працює в Прудентополісі. Далі: Зап. М.Гримич та А.Нагачевський від Магдалени Лозової...

⁵ Зап. М.Гримич від Жиралдо Пителя під час обстеження колонії Кравейро (штат Санта-Катаріна) 17 травня 2009. Жиралдо Питель, 1964 р.н., народився і мешкає в колонії Есперанса (штат Парана), працює в м. Прудентополіс. – Далі: Зап. М.Гримич від Жиралдо Пителя...

⁶ Зап. М.Гримич від Методія Ґрошка 9 травня 2009 р. в м. Куритиба. Методій Ґрошко нар. у м. Прудентополіс у 1948 р. Нині живе і працює в м. Куритиба. Далі: Зап. М.Гримич від Методія Ґрошка...

⁷ Зап. М.Гримич від Івана Кіндри 9 травня 2009 р. в м. Куритибі. Іван Кіндра нар. 1958 р. на колонії Пітанґа (штат Парана). Живе і працює в м. Куритиба.

⁸ Зап. М.Гримич 10 травня 2009 р. на празнику в колонії Педра Бранка (штат Парана) від Марії Ястремської (дівоче Літинські (Літинська)), приблизно 1934 р.н., нар. в колонії Грамадіні, Ладимири Біло (з роду Падко), нар. 1939 р. колонія Сет Сетим (околиця Прудентополя), Людовіки Марсиник (з роду Фург'ал), нар. 1944 р., на лінія Гуарапуава, Славки Окаранської (з роду Михальчшин), нар. 1939 р., лінія Міринь (околиця Прудентополя, штат Парана). В цьому груповому інтерв'ю часом важко ідентифікувати на слух особу, що говорить, тому подаються всі учасники. – Далі: Зап. М.Гримич від жінок на околиці Педра Бранка...

⁹ Зап. М.Гримич від Йосипа Ґрошко 9 травня 2009 р. в м. Куритиба. Йосип Ґрошко нар. 1946 р. в м. Прудентополіс, нині мешкає і працює в м. Куритиба.

¹⁰ Under the Southern Cross. – С. 37.

¹¹ Cheuczuk M. In the Paths of Many // Under the Southern Cross. – С. 41.

¹² Докладний опис полювання міститься в інтерв'ю з владикою Єремієм. Зап. М.Гримич, С.Ціпко, А.Нагачевський та Дж.Лер 07.05.09 в м.Куритиба від владики Єремії (Єлисея) Ференца, що народився в 1962 році в Папандува штат Санта-Катаріна, нині є архієпископом, очолює єпархію Української православної автокефальної церкви Південної Америки (Бразилія, Парагвай, Аргентина, Венесуела). – Далі: Зап. М.Гримич, С.Ціпко, А.Нагачевський та Дж.Лер від владики Єремії...

¹³ Бразильці розрізняють ці два види напоїв.

¹⁴ Зап. М.Гримич від Жиралдо Пителя 17 травня 2009 р. на околиці Кравейро (штат Санта-Катаріна).

¹⁵ Праця. – 25 січня 1913. – С. 5.

¹⁶ Там само. – 10 квітня 1913. – С. 5.

¹⁷ Там само. – 13 марта, 1915. – С. 8.

¹⁸ Зап. М.Гримич, С.Ціпко, А.Нагачевський та Дж.Лер 07.05.09 в м. Куритиба від владики Єремії (Єлисея Ференца).

¹⁹ Зап. М.Гримич, С.Ціпко, А.Нагачевський та Дж.Лер 6 травня 2009 року в м. Куритибі від владики-емерита Єфрема (Василя) Кривого, що народився 1928 року на колонії Салтінью – Українська Вулиця, околиця Іваї (штат Парана), нині мешкає в м. Куритиба.

²⁰ Див.: Under the Southern Cross: – С. 25.

²¹ Зап. М.Гримич від Жиралдо Пителя 17 травня 2009 р. на околиці Кравейро (штат Санта-Катаріна).

²² Зі слів дослідника Радомира Білаша, Едмонтон (Канада).

²³ Колючки..

²⁴ Ліани.

²⁵ Зарослі бамбуку.

²⁶ Зап. М.Гримич, С.Ціпко, А.Нагачевський та Дж.Лер 6 травня 2009 року в м. Куритибі від владики-емерита Єфрема (Василя) Кривого.

²⁷ Hotzailuk A. Memories from the first waves of emigration // Under the Southern Cross. – С. 17.

²⁸ Зап. М.Гримич від Жиралдо Пителя 17 травня 2009 р. на околиці Кравейро (штат Санта-Катаріна).

²⁹ Morski L. And for the meal pyrohy and piranha // Under the Southern Cross. – С. 50.

³⁰ Там само.

³¹ Зап. М.Гримич 10 травня 2009 р. на празнику в колонії Педра Бранка (штат Парана) від Людовіки Марсиник (з роду Фургал).

³² Зап. М.Гримич від Жиралдо Пителя 17 травня 2009 р. на околиці Кравейро (штат Санта-Катаріна).

³³ Зап. М.Гримич від Жиралдо Пителя 17 травня 2009 р. під час обстеження осідку Віри та Євгена Лозових в Коста Карвальо (штата Санта Катаріна).

³⁴ Зап. М.Гримич 10 травня 2009 р. на празнику в колонії Педра Бранка (штат Парана) від Людовіки Марсиник.

³⁵ Зап. М.Гримич, С.Ціпко, А.Нагачевський та Дж.Лер 6 травня 2009 року в м. Куритибі від владики-емерита Єфрема (Василя) Кривого.

³⁶ Potoskei T. Our beginnings in Rio Claro // Under the Southern Cross. – С. 17.

³⁷ Зап. М.Гримич від Жиралдо Пителя 17 травня 2009 р. на околиці Кравейро (штат Санта-Катаріна).

³⁸ Зап. М.Гримич, С.Ціпко, А.Нагачевський та Дж.Лер 7 травня 2009 р. в м. Куритиба від владики Єремії (Єлисея) Ференца.

³⁹ Зап. М.Гримич 10 травня 2009 р. на празнику в колонії Педра Бранка від групи жінок.

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Там само.

⁴² Potoskei T. Our beginnings in Rio Claro // Under the Southern Cross. – С. 17.

⁴³ Зап. М.Гримич 10 травня 2009 р. на празнику в колонії Педра Бранка від групи жінок.

⁴⁴ Зап. М.Гримич від Жиралдо Пителя 17 травня 2009 р. на околиці Кравейро (штат Санта-Катаріна).

⁴⁵ Зап. М.Гримич 10 травня 2009 р. на празнику в колонії Педра Бранка від групи жінок.

⁴⁶ Зап. М.Гримич від Жиралдо Пителя 17 травня 2009 р. на околиці Кравейро (штат Санта-Катаріна).

⁴⁷ Зап. М.Гримич 10 травня 2009 р. на празнику в колонії Педра Бранка від групи жінок.

⁴⁸ Зап. М.Гримич 14 травня 2009 на колонія Септембру (штат Парана) від Анни Тихий (Тихої), 1950, р.н. на колонії Септембру. Нині мешкає там же.

⁴⁹ Potoskei T. Our beginnings in Rio Claro // Under the Southern Cross. – С. 17.

⁵⁰ Зап. М.Гримич 10 травня 2009 р. на празнику в колонії Педра Бранка (штат Парана) від Марії Ястремської.

⁵¹ Зап. М.Гримич 10 травня 2009 р. на празнику в колонії Педра Бранка (штат Парана) від Людовіки Марсиник.

⁵² Зап. М.Гримич від Івана Кіндри 9 травня 2009 р. в м. Куритибі.

⁵³ Potoskei T. Our beginnings in Rio Claro // Under the Southern Cross. – С. 17.

⁵⁴ "Бразилійський рай" / Пісня з часів перших літ еміграції. – Праця, 10 квітня 1913. – С. 2.

⁵⁵ Зап. М.Гримич від Жиралдо Пителя 17 травня 2009 р. на околиці Кравейро (штат Санта-Катаріна).

⁵⁶ Potoskei T. Our beginnings in Rio Claro // Under the Southern Cross. – С. 17.

⁵⁷ Зап. М.Гримич 10 травня 2009 р. на празнику в колонії Педра Бранка від групи жінок.

⁵⁸ Зап. М.Гримич від Жиралдо Пителя 17 травня 2009 р. на околиці Кравейро (штат Санта-Катаріна).

⁵⁹ Праця. – 22 червня 1913 р. – С. 4.

В статье речь идет о пионерском земледелии украинцев Бразилии на начальных этапах иммиграции. Его спецификой было использование подсечно-огневой и так называемой фойсовальной методик подготовки почвы к посеву (посадке). Земля обрабатывалась вручную, причем не перекапывалась, и применялся ямковый способ посадки семян. Набор сельскохозяйственных культур состоял как из традиционно украинских, так и адаптированных местных растений.

Ключевые слова: диаспора, Бразилия, пионерское земледелие, земледельческая техника и технология.

The article deals with the pioneer farming of Ukrainian immigrants in Brazil during the first years. The mainstream technology was clearing (without rooting-up) and burning out the soil with axe and foice. The soil was cultivated with hands, people didn't dug it up, but used to make the holes for seeds. The plants used during this period were both of Ukrainian and Brazilian origin.

Key words: diaspora, Brasilia, pioneer farming, farming methods and techniques.